

Boekbesprekingen

Slot, N., *Tobben, tobben, tobben. Zeven opstellen over een aantal pertinente problemen in het doen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Swets & Zeitlinger B.V., Lisse, 1979, IX + 110 pag., f 20,75, ISBN 90 265 0324 5.

Dit boek, zo stelt de auteur in zijn voorwoord, speelt zich af rond de *keuze van een onderzoeksbenadering*. Het gaat hierbij niet om een exposé over een aantal methodologische kwesties in engere zin, veeleer beoogt Slot zich bezig te houden met enkele grondslagen van de eigen wetenschap en wetenschapsbeoefening. Hoewel dat in zijn geval de psychologie is, bezit hetgeen aan de orde wordt gesteld zonder twijfel ook relevantie ten aanzien van sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het algemeen.

Zonder hem hiermee volledig te karakteriseren, behoort Slot tot de uitgesproken voorstanders van een onafhankelijke, niet op imitatie van de natuurwetenschappen geënte, beoefening van de sociale wetenschappen. Zijn voortdurend, zij het veelvormig, pleidooi dienaangaande vormt één van de rode draden die zijn betoog kleuren. De discussie over het overheersende nomothetische karakter van psychologisch onderzoek en de wenselijkheid van de ontwikkeling van alternatieve onderzoeksmethodologieën vormt een regelmatig terugkerend thema in de literatuur (cf. de recente polemiek rond de 'menschwetenschappelijke methodologie' van Giorgi (1978), bijvoorbeeld de bijdragen hieraan van Zwaan (1979) of Doeleman (1980)). Inderdaad is er sprake van een sterke expansie van de positivistische wetenschapsofvatting binnen het domein der sociale wetenschappen. Dit is echter geen nieuws. De pleidooien pro (en contra) een meer individualiserende, kwalitatieve, idiografische, etc., wetenschapsbeoefening binnen het objectgebied van de psychologie en andere sociale wetenschappen zijn bovendien reeds frequent gehouden. Het lijkt dan ook geen eenvoudige opgave aan een zo afgekloven been nog een mals stukje vlees te ontdekken, groot genoeg om er de tanden in te kunnen zetten. Alvorens Slots poging en de relevantie van zijn bijdrage aan de discussie op hun merites te beoordelen, volgt nu eerst een overzicht van de diverse thema's die de auteur heeft gekozen om zijn standpunt, telkens vanuit iets wisselende invalshoeken, te verdedigen of toe te lichten.

In de meer theoretisch gerichte literatuur op het gebied van de cross-culturele psychologie en het transculturele onderzoek worden de termen 'emic' en 'etic' gehanteerd om tegengestelde onderzoeksbenaderingen aan te duiden. De 'emic' benadering probeert gedrag dat zich in een bepaalde cultuur voordoet te beschrijven in termen van begrippen die in dezelfde cultuur worden gebezigd. De 'etic' benadering poogt gedrag te omschrijven in termen van

externe criteria die de onderzoeker zelf aanbrengt en die universeel geldig worden geacht. De strijdvraag in dit wetenschapsgebied laat zich formuleren als het 'emic-etic dilemma', dat wil zeggen het probleem om gegevens te verkrijgen die zowel intraculturele als interculturele validiteit bezitten. Dit dilemma vormt het belangrijkste thema van het eerste hoofdstuk.

In hoofdstuk 2 bespreekt Slot de meer vertrouwde tegenstelling 'idiografisch-nomologisch' als analogon van het 'emic-etic dilemma' uit hoofdstuk 1. Evenals in dat hoofdstuk wordt geargumenteed dat een gecombineerde emic-etic benadering een nastrevenswaardig ideaal is, wordt hier gepleit voor het in sterkere mate betrekken van het idiografische gezichtspunt bij het verrichten van empirisch onderzoek. Ter illustratie wordt uitgebreid ingegaan op een onderzoek van Bem en Allen naar cross-situationele consistentie van persoonlijkheidstrekken in het gedrag van individuen. Bem en Allen bestrijden de nomothetische aanname dat een bepaalde trekdimensie (of groep van trekdimensies) universeel toepasbaar zou zijn op alle personen en dat individuele verschillen gelijk gesteld moeten worden met verschillende posities op die dimensies. Naar hun mening is het noodzakelijk meer persoonlijke gegevens van proefpersonen bij het onderzoek te betrekken, hetgeen zij realiseerden door na te gaan in welke mate de onderzochte kenmerken en de door de onderzoekers gehanteerde definities van deze kenmerken *relevant* waren voor de door hen onderzochte individuen. Nomothetisch gebaseerd onderzoek, waarmee voorspellingen over mensen kunnen worden gedaan, is volgens Bem en Allen gewoon een onmogelijkheid. Het kost weinig moeite in te stemmen met hun conclusie dat het in principe niet mogelijk is méér te berekenen dan het voorspellen van 'some of the people some of the time'. Aan de andere kant gaat hun opmerking dat 'onze argumenten lijken te impliceren dat een onderzoeker het hoog-variabele individu gewoonweg moet opgeven (...)' toch te ver. Het gevarieerde karakter van het menselijk gedrag is geen reden er de regelmatigheden in te ontkennen.

In hoofdstuk 3 'Het menselijk subject in (psychologisch) onderzoek', kritiseert Slot de reductionistische benadering van de mens als uitvloeisel van een strikt kwantitatief-statistische onderzoeksbenadering. Veel onderzoeksofzetten binnen deze benadering zijn toegespitst op één of hooguit enkele aspecten van de onderzochte persoon. De personen

laten meestal geen spoor na van hun deelname aan het onderzoek, ze leveren slechts geïsoleerde brokjes gedrag aan een pot gegevens, de zogenaamde 'data-pool'. Ook de voor dit type onderzoek kenmerkende 'autoritaire machtsrelatie' tussen onderzoeker en onderzochte behoort tot de doornen in Slots oog. Op blz. 31 citeert hij een kritiek van Sanford die nog steeds hard aankomt: 'we hebben een hele generatie research-psychologen geproduceerd die nooit van nabij naar mensen hebben hoeven kijken, laat staan naar zichzelf, die zich er nog nooit een voorstelling van hebben gemaakt hoe het zou zijn om proefpersoon in een van hun eigen experimenten te zijn, die dan ook al lang de werkelijkheid uit het oog verloren hebben dat hun experimentele subjecten per slot van rekening mensen zijn. Ze kunnen variabelen definiëren, hypothesen opstellen, experimenten ontwerpen, gegevens statistisch bewerken, publiceerbare resultaten verkrijgen — en niet begrijpen waar het nou eigenlijk allemaal om te doen is. Als je hun artikelen leest krijg je een vreemd gevoel van de onwerkelijkheid van het hele gedoe: de opvatting die de auteurs van de variabelen en processen hebben lijkt er net naast te zitten; en dan realiseer je je dat deze auteurs nog nooit naar de menselijke leefwereld gekeken hebben, ze gingen rechtstreeks van het studieboek naar het laboratorium (of het 'instituut', L.T.) en van daaruit naar de drukker — en van daaruit weer in het grote spel van het in de wacht slepen van onderzoekssubsidies'. Hoewel deze kritiek van Sanford wellicht wat ongenuanceerd overkomt zal menigeen in zijn omgeving personen herkennen die aan deze typering voldoen en soms bekruipt ook mij de angst dat het met name deze onderzoekers zijn die hun artikelen geplaatst krijgen bij redacties met dezelfde 'visie' als zijzelf. Voor originaliteit is binnen een dergelijke wetenschappelijke praktijk in elk geval weinig speelruimte meer over. Het hoofdstuk eindigt met een pleidooi voor een onderzoeksmodel waarin onderzoeker en onderzochte als gelijkwaardige partners met elkaar samenwerken, zij het dat (m.i. terecht) wordt erkend dat er vraagstukken of situaties kunnen zijn die toepassing van misleiding of halve waarheden onvermijdelijk maken. De te onderzoeken personen dienen hierover echter van tevoren te worden ingelicht. De keuze is dan aan henzelf.

In hoofdstuk 4 'De wetenschapper en de statistiek' worden behartenswaardige opmerkingen gemaakt over gebruik en misbruik van statistische procedures, toetsing van nulhypothesen en met name ook over het verbinden van onjuiste consequenties aan statistische significantie, waarbij de aard van het gevonden verschil nogal eens buiten beschouwing wordt gelaten. Maar daar gaat het natuurlijk wel om. Het schermen met een lage p-waarde om de juistheid van een gevolgtrekking aan te tonen is bij lange na niet voldoende. Het behoort tot de taak van de onderzoeker de relaties die hij statistisch meent te hebben aangetoond nader te interpreteren, of, zoals Slot formuleert: 'op de statistische hypothese volgt de wetenschappelijke hypothese' (blz. 51). In navolging van Lykken wijst de auteur er verder op dat voor de confirmatie van een theorie of hypothese één enkel onderzoek zelden of nooit voldoende is om uitsluitel te geven. Vandaar het pleidooi voor replicatieonderzoek, met name *constructieve* replicatie, d.w.z. herhaling van eerder gedaan onderzoek met 'eigen' procedures. De terechte

conclusie luidt dat het empirisch onderbouwen van theorieën eigenlijk alleen maar kan geschieden via *meervoudige bevestiging*, het afleiden en toetsen van een aantal aparte, quasi-onafhankelijke voorspellingen. Het kan geen kwaad nog eens onderstreept te zien dat statistische significantie tot de minst belangrijke kenmerken van goed onderzoek behoort. Immers, het totale onderzoeksproces, compleet met de beslissingen die daarin en daaraan voorafgaand door de onderzoeker zijn genomen, dient op zijn samenhang en aanvaardbaarheid te worden beoordeeld.

Hoofdstuk 5 'Over geestelijke gezondheid' houdt zich bezig met de wirwar aan modellen en definities die in de loop der tijd zijn verzonnen met betrekking tot de begrippen '(ab)normaal' en 'geestelijke gezondheid'. De niet onverwachte conclusie is dat geen van deze modellen en definities afzonderlijk de wijsheid in pacht heeft. In ieder geval wordt duidelijk hoe moeilijk het is tot een bevredigende definitie van 'geestelijke gezondheid' te komen. De oplossing moet niet worden gezocht in de richting van een tot mislukken gedoemde 'objectivering' van het begrip. Beter is het te streven naar explicitering van de waarden en normen die achter de diverse concepties verscholen liggen. Daarop zou de discussie zich moeten toespitsen. Slot wijst mijns inziens terecht op de overdoos aan aandacht voor de 'negatieve' aspecten van geestelijke gezondheid vanuit de wetenschappelijke psychologie en het opvallende tekort aan aandacht voor positieve gevoelens en verschijnselen die met het begrip te maken hebben ('liefde', 'hoop', 'capaciteiten', e.d.). Hij wijst op de paradoxale situatie dat oplossingen en interventies worden bedacht en uitgevoerd, waar kennis van het 'gezonde', 'normale', 'positieve', etc. nog nauwelijks voorhanden is. Dit inzicht behoeft overigens niet te impliceren dat de hulpverlening maar moet worden stopgezet. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschouwing over 'positieve geestelijke gezondheid'. Uitgangspunt hierbij is dat geestelijke gezondheid méér is dan de afwezigheid van psychische stoornis.

In hoofdstuk 6 'Een onderzoeksmodel' wordt gewezen op de enig juiste volgorde bij het verrichten van wetenschappelijk onderzoek, namelijk *eerst* een probleemstelling formuleren, *daarna* methoden zoeken waarmee de zaak kan worden benaderd. In navolging van de door hem bewonderde Maslow zet de auteur zich af tegen de tendens om in methodologisch opzicht bevredigende experimenten (onbeduidend of niet) te prefereren boven stoutmoedige, vernieuwende ideeën waar het methodologisch kader nog aan ontbreekt of tekort schiet. Kortom, we moeten af van ons respect voor de methoden en technieken (hoe belangrijk ze ook zijn als *middelen*) die binnen een bepaald wetenschapsgebied een rol spelen en onze aandacht meer richten op de (relevantie van de) *vraagstellingen* die binnen dat gebied naar voren worden gebracht. Veel waardering lijkt Slot te hebben voor het 'wetenschapshuis-model' van Ter Horst, waarin de etages niveau's van toenemende abstractie voorstellen: de benedenverdieping is het concrete handlingsniveau en naarmate men de trappen naar hogere verdiepingen beklimt, worden de verdiepingen steeds minder 'levensecht'. Wat mij aanspreekt in dit model is het pleidooi voor het 'af dalen' van de in abstracte termen redenerende en argumenterende wetenschapstheoretici naar de realiteit

van het alledaagse leven om ook daar eens hun licht over te laten schijnen. Per slot van rekening vormt concreet handelen als hulpverlener een belangrijk onderdeel (én een belangrijke doelstelling) binnen de agogische wetenschappen en het is inderdaad wat wereldvreemd dat de wetenschapsfilosofen binnen dat vakgebied zo zelden hun tanden wensen te zetten in meer praktische problemen (uit vrees ze stuk te bijten?). Overigens ben ik van mening dat het model van Ter Horst wat te veel eer krijgt in dit hoofdstuk. Het schept een te ruim kader, waarin te weinig wordt geëxpliciteerd. Voor bepaalde aspecten (individualiteit, uniciteit, creativiteit, e.d.) wordt terecht plaats ingeruimd, maar dat hiermee een wezenlijk nieuw model voor onderzoek wordt gepresenteerd lijkt mij niet het geval.

In het laatste hoofdstuk 'Power to the person' zet de auteur zich af tegen de ver voortgeschreden dichotomisering binnen het wetenschappelijk denken, zoals weten en geloven, lichaam en ziel, stof en geest, e.d. De behoefte om te dichotomiseren vloeit zijns inziens voort uit simplistisch denken, de eenheid der dingen valt op deze wijze weg. De tegenstellingen nomothetisch-idiografisch, kwantitatief-kwalitatief, verstand-gevoel zijn verdere voorbeelden van deze behoefte. Slots fundamentele aanklacht luidt dat dergelijke wetenschapsopvattingen neigen tot ontkenning van complexiteit. De in onze cultuur aanwezige voorkeur voor het rationele leidt tot een scheef beeld van de complexe werkelijkheid. Het idee van de *zelfverwerkelijking* vormt in zijn ogen een reactie op voornoemde dichotomisering. Het is, op persoonlijk vlak, de strijd om tot 'innerlijke eenwording' te geraken, in weerwil van de meervoudigheid in het westerse denken en leven. Hiervoor bestaat geen standaardprogramma dat door iedereen kan worden gevolgd. Ieder mens dient dit te realiseren op zijn eigen wijze. De uniciteit van de persoon is voor Slot een belangrijk uitgangspunt. Dit verklaart mede zijn waardering voor Ter

Horst en zijn verwantschap met Hermans (1975). Tevens verklaart het zijn scherpe kritiek op wetenschappers als Skinner, representant van een deterministisch mensbeeld en een natuurwetenschappelijke benadering van de mens, waarbij bewustzijnsprocessen als terra incognita buiten beschouwing worden gelaten en toevlucht wordt gezocht bij de bestudering van uiterlijk waarneembare, objectief te bepalen grootheden. Het is niet verwonderlijk of toevallig dat het boek eindigt met een lofzang op Maslow wiens ideeën Slot zeker niet onberoerd hebben gelaten.

Slot is er naar mijn mening in geslaagd het pleidooi voor een meer individualiserende, 'menswetenschappelijke' onderzoeksbenadering te verrijken met origineel geformuleerde gezichtspunten en vaak goed gekozen citaten. Hoewel hij zeer duidelijk een standpunt inneemt, komt zijn betoog zelden drammerig of ongenueanceerd over. Een bezwaar is dat er wel erg veel aan invalshoeken en gezichtspunten is samengeperst in de context van slechts 110 bladzijden. Men zou wensen dat de auteur de tijd had genomen bepaalde inzichten wat meer uitgebalanceerd te presenteren. De nieuwsgierigheid naar toekomstige publikaties van de auteur is echter wel gewekt. Hij lijkt mij nog niet uitgeschreven.

L. W. C. Tavecchio

Referenties:

- Doeleman, W., In de ban van de methode of de methode in de ban? *Kennis en Methode*, 1980, 4, 56-82.
Giorgi, A., *Fenomenologie en de grondslagen van de psychologie*, Boom, Meppel, 1978.
Hermans, H. J. M., *Gaat de unieke persoon in de psychologie onder?* Swets en Zeitlinger, Amsterdam, 1975.
Zwaan, E. J., In de ban der verschijnselen, *Kennis en Methode*, 1979, 3, 380-386.

Giorgi, Amedeo: *Fenomenologie en de grondslagen van de psychologie*. Vertaling en inleiding van Th. de Boer, nawoord van C. F. van Parreren. Boom, Meppel 1978.

Het werk van Giorgi is om verschillende redenen interessant. Een ervan is dat hier nu in de psychologie gebeurt wat in de sociologie al een aantal jaren vroeger gebeurd is. De fenomenologie herleeft via impulsen uit de Verenigde Staten. In de sociologie was dat o.a. het werk van Berger en Luckmann, die Schütz introduceerden. Schütz, de in Europa haast vergeten Husserl-leerling, was in de U.S.A. zelfstandig verder gegaan.

Giorgi kwam als student in Duquesne (Pittsburg, Pens.) in aanraking met de Nederlandse filosofische fenomenoloog Kaam en was in Utrecht bij Linschoten in de nadagen van de fenomenologie. In 1976 ontmoet hij op het NIAS De Boer. De Boer vond de tekst van Giorgi belangrijk genoeg om in te leiden en te vertalen. Van Parreren vond de tekst gevaarlijk genoeg om in een nawoord tegen 'een alles verwerpende houding à la Giorgi' te waarschuwen; zo'n houding was 'weinig vruchtbaar' vond hij. Zodoende werd de Boom-uitgave zelf al controversieel. E. J. Zwaan gaf in *Kennis en Methode* (1979, nr. 3,) een kritiek waarin hij nog

negatiever oordeelt dan Van Parreren; hij was 'geneigd enkele kritische lijnen wat dieper in te griffen', 'de consequenties van deze kritiek wat zwaarder' te laten wegen. Dat leidde tot een uitvoerige reactie van Wiljo Doeleman, In de ban van de methode of de methode in de ban, *Kennis en Methode* (1980, nr. 1, 56-81), waarin hij o.a. zegt 'Zwaan blijkt daar niet alleen weinig waardering te hebben voor het werk van Giorgi, maar ook lijkt de strekking van Giorgi's betoog hem grotendeels ontgaan te zijn'. We gaan die discussie hier niet overdoen. Het illustreert wel het belang dat deze tekst heeft.

De Boer, zelf voortreffelijk Husserl-kenner, was de aangewezen man voor een inleiding (9-33). Hij geeft daarin een beschrijving van vier richtingen in de psychologie, die gezien worden als 'stadia op een weg' met een 'interne logica': 'De volgende richting probeert telkens antwoord te geven op de problemen die de voorgaande opwierp.' ... 'Ik beproef met andere woorden een rationele reconstructie van een stukje geschiedenis van de psychologie, waarbij ik